

סוגיה עא: לישת עיסה לפסח (2): דברים האוסרים את העיסה

רקע

המשנה והגמ' קובעות דינים ללישת עיסה לפסח. נחלקו האמוראים והראשונים האם אי קיום הדינים הללו אוסר את העיסה, או שהם דינים לכתחילה בלבד.

מקורות

- א. מח: "מתני' רבן גמליאל אומר שלש נשים... תפח תלוש בצונן"
- מח. מח: "וכמה שיעור עיסה... נהוג למיפא קפיזא קפיזא לפיסחא"
- מב. "אמר רב יהודה אשה לא תלוש אלא במים שלנו... דלא איתמר לא איתמר"
- ב. טו. טו: באלפס "מתני' רבן גמליאל ... ר' חנינא אפיל' כעבין"; ר"ן ד"ה גמ' רא"ש סי' ו ד"ה גמ' מתני' בשלש בציקות
- ג. רש"י מב. ד"ה היכא דאתמר
- רי"ף יב: "אמר רב יהודה אשה לא תלוש... שימשא"; ר"ן ד"ה דרש, וצריכה, ורב, יומא
- רא"ש פ"ב סי' לא
- ד. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ה הל' יא-יג
- ה. שו"ע סי' תנו ומשנה ברורה [בעיקר סק"ט];
- סי' תנט סע' א-ג, ה-ו ומשנה ברורה [בעיקר ס"ק טז, יח, מ"א]

הסבר הסוגיה

"רבן גמליאל אומר שלש נשים לשות כאחת ואופות בתנור אחד זו אחר זו. וחכמים אומרים שלש נשים עוסקות בבצק כאחת אחת לשה ואחת עורכת ואחת אופה".

[משנה מח:]

רבן גמליאל סובר ששלש נשים מתחילות ללוש כאחת, ומסיימות את הלישה כאחת, והאחרונות מחכות עד סיום האפייה של הנשים שלפניהן. חידושו של רבן גמליאל הוא משך הזמן המכסימאלי שמותר לשהות מסיום הלישה ועד האפייה בתנור, והוא שיעור שתי אפיות [דינו של רבן גמליאל מקביל לדין בצק החרש, הקובע את השיעור המכסימאלי שניתן להכשיר בצק ששוהה ללא אפייה. להסבר הרמב"ם לדין בצק החרש, רבן גמליאל חולק על המשנה ההיא (כך מפורש ברכינו דוד סוד"ה כל זמן שעוסקות), להסבר המאירי, אין מחלוקת, דין בצק החרש עוסק בבצק שיש לו סימני חימוץ, ורבן גמליאל עוסק בבצק שאין בו סימני חימוץ].

חכמים חולקים על רבן גמליאל. היה ניתן לומר שגם הם מחדשים מהו משך הזמן המכסימאלי להשהיית חמץ, וחולקים רק במשך הזמן, לדעת רבן גמליאל שיעור שתי אפיות, ולדעת חכמים שיעור סיום אפייה. אבל מהברייתא, המוסיפה לדברי חכמים את ההלכה "כל זמן שעוסקות בבצק אינו בא לידי חימוץ", משמע שהם אינם עוסקים בשיעור

שהיית העיסה [נושא הנידון בדף מו.] אלא מחדשים שעיסוק בבצק מונע חימוץ. אולם קשה, מדוע חכמים אומרים "שלש נשים עוסקות בבצק כאחת", הרי כיוון שעיסוק מונע חימוץ, מותר גם לארבע ולחמש נשים ללוש כאחד?

ניתן לענות על שאלה זו באחת משלוש דרכים:

א. אין ייחודיות ל"שלש נשים", כיוון שרבן גמליאל אמר שלוש נשים, השתמשו חכמים בלשון זו.

ב. מעיקר הדין אין גבול לזמן העיסוק בבצק, אבל חכמים תיקנו שלא להאריך בעיסוק בבצק "שלא תרפה ידיה מלעסוק בבצק תדיר" [ר"ן טו. באלפס ד"ה גמ'].

ג. רק עיסוק מועט מונע חימוץ, עיסוק בחמץ יותר משיעור לישת שלש נשים אסור מהתורה.

הראשונים נחלקו בדרכים הללו. הרמב"ם [פ"ה ה"ג] פוסק כדרך הראשונה, ולכן הוא משמיט את דין שלוש נשים, וכותב בצורה כללית, שחמץ שעוסקים בו כל היום אינו בא לידי חימוץ. הר"ן [טו. באלפס ד"ה גמ'] מביא יש מפרשים [זו שיטת הריטב"א מו. ד"ה גמ' אין שם, מח: ד"ה ר"ג], הסוברים כדרך השלישית. לדעתם שיעור לישת שלוש נשים שווה לשיעור מיל [הבנה זו הכרחית כדי שמשנת "שלש נשים" לא תסתור את הגמ' בדף מו. לדעתו בצק החרש הוא בצק שעוסקים בו כל הזמן], והעיסה מותרת רק אם מתחילת הלישה עד האפייה עבור פחות משיעור מיל, ורק אם עסקו בעיסה ללא הפסקה. הר"ן סובר כדרך השנייה.

הרא"ש [סי' ו' ד"ה גמ' מתני' בשלש] מביא בשם הגאונים שיטה נוספת, שלכתחילה אין להשהות את העיסה ללא עיסוק אפילו לא רגע אחד, ובדיעבד כשר בשיעור מיל.

בדף מח. קובעת הגמ' דין נוסף בגדרי לישת בצק - גודל העיסה. הגמ' מתירה ללוש רק עיסה בשיעור חיוב חלה. נחלקו הראשונים מה דין לש עיסה גדולה יותר. הרא"ש [סי' ו'] מביא רבינו יונה הסובר שאם לש עיסה גדולה יותר, העיסה אסורה. הרא"ש אינו מקבל את שיטתו, שהרי עיסה ששהתה פחות משיעור מיל כשרה, ומדוע עיסה גדולה שעסקו בה פחות משיעור מיל אסורה, גרועה מעיסה קטנה ששהתה שיעור מיל? אלא סוברים הרא"ש והר"ן [שם] שאם לש עיסה גדולה וסיימה תוך שיעור מיל, כשרה, אם לש אותה יותר משיעור מיל אסורה.

בסוף פרק שני [מב.] מביאה הגמ' דינים נוספים בגדרי לישת בצק: חובה ללוש במים שלנו, אסור ללוש בחמה, בחמי חמה ובמים הגרופים מן המולייר. כמו כן, אסור להגביה ידה מן התנור, וחובה להשתמש בשני כלים, אחד לקטף העיסה ואחד לצנן ידים.

נחלקו מר זוטרא ורב אשי האם דינים אלו מעכבים והעיסה אסורה, או שהם לכתחילה בלבד. מר זוטרא סובר שרק סימני חימוץ או שהיית מיל אוסרים את העיסה, שאר הפסולים הם זהירות בעלמא, ואינם אוסרים בדיעבד. בשיטת רב אשי נחלקו הראשונים:

רש"י [ד"ה היכא]: רב אשי מסכים עם מר זוטרא, ואוסר רק מפני קנס שלא שמע לדברי חכמים.

ר"ן נ"ב: באלפס ד"ה ורב: רב אשי סובר שיש חשש חמץ, ולכן העיסה אסורה. הרא"ש [סי' לא] מביא בשם בעל העיטור וה"ר יצחק גיא את פוסל את העיסה למצת מצוה בלבד, אבל מותר לאכול אותה בפסח. הרא"ש תמה על דבריהם, אם יש כאן חשש חמץ, אסור לאכול אותה בפסח, ואם אין כאן חשש חמץ, כשרה היא אף למצת מצוה [במצות מצוה יש הלכה של שימור, ובשאר הפסח רק איסור חימוץ. נראה להסביר, שלדעתם כל ההלכות המובאות בגמ' הם דברים שיכולים לגרום לחימוץ, אבל בפועל אין סימני חימוץ, ואין סיבה לחשוש שהעיסה החמיצה. למצות מצוה יש הלכה של שימור, וכל דבר שיכול לגרום לחימוץ, פוגע בחובת השמירה]. נחלקו הראשונים האם מחלוקתם היא על כל הדינים או על חלקם בלבד. מהרי"ף נ"ב: באלפס משמע שמחלוקתם היא על כל הדינים, ולדעת רב אשי כל הדינים הללו אוסרים את העיסה. הרא"ש [פ"ב סי' לא] סובר שלדעת רש"י, דין מים שלנו, אינו מוזכר בדרשת רבא, ולכן אינו מעכב. הרמב"ם [פ"ה הל' יא-יב] מחלק בין הפסולים במים [חמין, חמי חמה, ומים שלא לנזן] שהם מעכבים ואוסרים את העיסה, לבין שאר הפסולים [תחת השמש, הנחת העיסה ועיסוק בדבר אחר, שני כלים למים, ועיסה גדולה] שאינם פוסלים.

לחזרה נצטט את הטור סי' תנו וסי' תנט:

סי' תנו - שיעור העיסה של פסח שלשין בפעם אחת היא מ"ג ביצים וחומש ביצה בינונים וכן ישער אותה ימלא כלי מים ויתן אותו לתוך כלי ריקן ויכניס לתוכו מ"ג ביצים בנחת אחת לאחת והמים היוצאין כלי המחזיק אותם הוא שיעור המדה או ימלא כלי מים ויערה המים ממנו לכלי אחר ואח"כ יתן בו מ"ג ביצים ויחזור בו המים שעירה ממנו והמים שיותרו הן המדה וזה יותר טוב שלא יוכל לכוין בנתינת הביצים לתוכו כשהוא מלא וכתב ה"ר יצחק ב"ר יהוד' שזו המדה היא דוקא לראשונים שתנוריהם היו קטנים ואיכא למיחש בכל עיסה לחממו אבל תנורים שלנו שהן גדולים עדיף טפי שילוש הרבה ביחד ויהיו עסוקים בעיסה תמיד שלא תבא לידי חימוץ ולא הודו לו חביריו.

וכתב הר"ר יונה היכא שלש יותר מזה השיעור חכמי צרפת היו אוסרין אותו ונ"ל להתיר מיהו לדעת הגאונים שכתבו שלכתחלה אין להניח העיסה אפילו רגע אחת בלא עסק א"כ לכתחלה אין ללוש יותר מזה השיעור ע"כ ולזה הסכים א"א הרא"ש ז"ל. אין מודדין קמח ב"ט ללוש וב"ט של פסח שאסור ללוש יותר מעשרון יקח באומד הדעת ולא ירבה על עשרון.

סי' תנט - אין לשין במקום השמש וביום המעונן אפילו תחת כל אויר הרקיע אסור ואל תתקרב האשה ללוש אצל פי התנור מפני חום התנור ולא תגביה ידה מן הפת להתעסק בעסק אחר עד שתגמור כל הפת דלכתחלה צריך שלא יניחוה בלא עסק אפילו רגע אחד וכל זמן שמתעסקין בו אפילו כל היום אינו מחמיץ ואם הניחוהו בלא עסק שיעור מיל הוא חמץ. ואם התחילו בב' עיסות כאחד והחמיצה האחת בידוע שהחמיצה גם השנייה אפילו אין רואין בה סימני חימוץ ואם החמיצה עד שיש בה סדקים אפילו לא נתערבו סדקיה זה בזה אלא אחד הולך הנה ואחד הולך הנה הוא חמץ גמור והאוכלו חייב כרת ואם אין בה סדק אלא הכסיפו פניה הוא חמץ נוקשה והאוכלו פטור.

וצריכה שני כלים של מים אחת שמקטפת בו פירוש שטחה בו פני החררה ואחת שמצננת בו ידיה כדי שלא תתחמם העיסה והרמב"ם ז"ל כתב ואם היא לשה ואופה צריכה שני כלים של מים ולא ידענא למה כתב לשה ואופה דאכל אשה שהיא לשה קאי.

ואלו המים עם שאר המים שרוחצין בהן העריבה ושאר הכלים לא תשפכם אלא במקום מדרון שלא יתקבצו במקום אחד ויחמיצו לא שנא אם הן רב או מעט.

סיכום

חכמים קבעו הלכות שונות בדין לישת עיסה בפסח:

- א. זמן הלישה.
- ב. גודל העיסה.
- ג. מקום הלישה.
- ד. מים הכשרים ללישה.
- ה. דינים נוספים בשעת לישת.

זמן הלישה.

רמב"ם: אם עוסק בבצק - אין הקפדה על זמן הלישה, אם לא עוסק - העיסה נפסלת בשיעור מיל.

ריטב"א, יש מפרשים בר"ן: כשעוסק בבצק העיסה נפסלת בשיעור מיל, כשאינו עוסק - העיסה נפסלת אם שוהה יותר משיעור שהייה רגיל.

ר"ן: לכתחילה אין ללוש יותר משיעור לישת של שלש נשים, בדיעבד אם לא שהה מיל - כשר.

רא"ש בשם הגאונים: לכתחילה יש ללוש כל הזמן, ואין להשהות את הבצק אפילו זמן מועט.

גודל העיסה

גמ': אין ללוש עיסה גדולה יותר משיעור חלה [43.2 ביצים].

רמב"ם: אם לש עיסה גדולה יותר - כשרה.

רבינו יונה: אם לש עיסה גדולה יותר - אסורה.

ר"ן: לש עיסה גדולה יותר, אפילו אם עסוקים בבצק כל הזמן, כשרה רק אם אפה את העיסה בתוך כדי שיעור מיל.

מקום הלישה

גמ': אסור ללוש בחמה. מוסיף הרי"ף שביום המעונן אסור אפילו בצל.

רי"ף: משמע מדבריו שאם לש העיסה אסורה.

רמב"ם: אם לש העיסה כשרה.

מים הכשרים ללישה

גמ': אסור ללוש במים שלא לנו, במים שהתחממו באש ובמים שהתחממו בחמה.

רי"ף, רמב"ם: אם לש העיסה אסורה.

רא"ש בשם רש"י: במים חמים - העיסה אסורה, במים שלא לנו - העיסה מותרת.

דינים נוספים בשעת לישנה

גמ': "לא תגביה ידה מן התנור עד שתגמור את הפת".

רש"י [ואל תגביה ידה מן התנור]: "תהא עוסקת בבצק כל שעה".

ר"ן [יב: באלפס ד"ה דרש]: אסור להפסיק בלישנה, ולעסוק בעניינים שאינם קשורים לאפיה.

גמ': "צריכה שני כלים אחד שמקטפת בו ואחד שמצננת בו את ידה".

ר"ן [יב: באלפס ד"ה וצריכה]: רק אשה שמקטפת את העיסה במים צריכה שני כלים.

מהרמב"ם [היי"ב] משמע שרק אישה שגם אופה צריכה שני כלים, כדי לצנן את ידיה מחום התנור.

הלכה

זמן הלשנה. השו"ע [סי' תנט סע' ב] פוסק כרמב"ם, שכל עוד עוסק בעיסה אינה מחמיצה, ואם שוהה שיעור מיל הרי היא חמץ. מוסיף השו"ע שלאחר שהתעסקו בבצק והתחמם בידים, אם שוהים בה ללא עסק מיד היא מחמיצה [עיין משנה ברורה (סק"ח) המסתפק האם "מיד" הכוונה כפשוטו או זמן מועט].

הרמ"א פוסק שמצרפים את כל השהיות שהיו בתהליך הלשנה לשיעור מיל, אפילו אם הפסיק בין שהייה לשהייה בעיסוק בבצק. המשנה ברורה [סקט"ז] מביא בשם תרומת הדשן, שעסק גמור של בעיטה בידים ורידוד הבצק מונע צירוף כמה שהיות לשיעור מיל. עיסוק קל, כגון ניקור המצות, אינו מונע צירוף השהיות. המהרי"ל אינו מקבל חילוק זה, ומצרף בכל מקרה.

גודל העיסה. השו"ע [סי' תנו סע' א-ב] פוסק שלא ללוש עיסה שיש בה קמח בשיעור הגדול מנפח של 43.2 ביצים. אם לש יותר משיעור זה מותר בדיעבד. המשנה ברורה [סק"ז] מביא את דעות הראשונים [ה"ר יצחק ב"ר יהודה המובא בטור, ועוד ראשונים בב"י] שבימינו שיש תנור גדול שניתן לאפות כמות גדולה ביחד, יש הרבה עוזרים ללישנה, ויש מערוך שניתן לערוך את הבצק בקלות ובמהירות, מותר לכתחילה ללוש שיעור גדול. המשנה ברורה מביא את פסק המגן אברהם, שהעולם נהגו לכתחילה כדעה זו, ואין למחות בידם, אבל ירא שמים יראה להחמיר כדעה ראשונה אף בימינו.

נראה פשוט שבזמנינו, שהלישנה במכונה, מותר ללוש אף כמות גדולה.

מקום הלשנה. השו"ע [סי' תנט סע' א, ד] פוסק, שאין לשין במקום השמש, ואם עברה ולשה תחת השמש הפת מותרת. המשנה ברורה מביא שמסקנת האחרונים, שאסור לאכול עיסה ששהתה כל כך בחמה עד שהתחממה העיסה.

מים הכשרים ללישנה. השו"ע [סי' תנה סע' ג] מביא את פסק הרמב"ם, שלש במים שלא לנו, או במים חמים העיסה אסורה [משנה ברורה סק"ג]: "באכילה אבל בהנאה מותר אפילו לש בחמין", מביא יש חולקים המתירים במים שלנו, ומכריע שבשעת הדחק ניתן לסמוך עליהם. הרמ"א מתיר לש בשוגג במים שלא לנו אפילו שלא בשעת הדחק. מוסיף המשנה ברורה

[סקל"ו] שדין דיעבד הוא רק כשעבר ולש, אבל אם עדיין לא לש, אפילו אין לו מים אחרים, ואין לו מצה לאכול [חוץ מלילה ראשון מפני מצות מצה] אסור ללוש במים אלו.